

INTONACJA W PROCESIE NAUCZANIA DIALOGU SYTUACYJNEGO

ZNACZENIE INTONACJI

W proponowanych przez większość dydaktyków formach ćwiczeń w mówieniu nie uwzględnia się elementów intonacyjnych, a są one przecież atrybutem języka dźwiękowego¹. Intonacja to „określone połączenie linii melodycznej głosu, siły głosu oraz jego barwy”². Wydaje się konieczne szerokie potraktowanie zjawisk intonacyjnych przy realizacji systemu ćwiczeń nauczających dialogu.

Trzeba przy tym pamiętać, że intonacja dialogu jest nieco odmienna w stosunku do intonacji różnych form języka pisanego. W dialogu jako w podstawowej formie żywego języka jest ona jednym z głównych elementów konstytutywnych wypowiedzi. Wzajemny brak zrozumienia w komunikacji ustnej wynika bardzo często z nieznamomości intonacji. Niejednokrotnie w sposób jednoznaczny określa ona treść poszczególnych replik³.

W związku z niewątpliwie znaczącą rolą intonacji w procesie nauczania rosyjskiego języka potocznego należy przeanalizować dokładniej to zjawisko językowe i stworzyć podstawy teoretyczne, pomocne przy opracowaniu ćwiczeń intonacyjnych dla polskich uczniów na poziomie szkoły podstawowej. Wydaje się, że nauczanie intonacji dialogu powinno stanowić podstawę ćwiczeń percepcyjnych przygotowujących do umiejętności mówienia obcojęzycznego.

W związku z kompleksowymi celami nauczania w szkole polskiej, obok nauczania intonacji dialogu (o której szczegółowo będzie mowa poniżej), należałoby również zwrócić uwagę na wprowadzenie intonacji tekstów nar-

¹ J. Korzeniewska, *System ćwiczeń w mówieniu w procesie nauczania rosyjskiego dialogu sytuacyjnego* [w:] Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie Z. 34. *Prace rusycystyczne III*. Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1970.

² J. A. Bryzgunowa, *Praktičeskaja fonietika i intonacija russkogo jazyka*. MGU 1963, s. 5; O. S. Achmanowa, *Słownik lingwistycznych terminów*. Sowiecka encyklopedia. Moskwa 1966.

³ Takie stanowisko reprezentują również polscy językoznawcy. Zgodnie z poglądami T. Milewskiego „...funkcja intonacji polega na tym, że tworzy ona wypowiedzenia”. (T. Milewski, *Wstęp do językoznawstwa*. PWN. Warszawa 1960, s. 40).

racyjnych monologowych, co umożliwiłoby pełniejsze rozumienie czytanych głośno tekstów. Ponieważ zaś w naszej rzeczywistości szkolnej wspomniane teksty stanowią często podstawę do ćwiczeń w mówieniu, odpowiedni poziom umiejętności w tym zakresie może mieć również wpływ na rozwój umiejętności mówienia (poprawne czytanie to realizacja funkcji logiczno-estetycznej). Dlatego poważną rolę odgrywa tu respektowanie akcentu logicznego, który polega na „wydzielaniu przez nacisk głosowy (nieco mocniejsze wypowiedzenie) tego wyrazu, który w zdaniu jest najważniejszy i właśnie nadaje mu taki a nie inny odcień znaczeniowy”⁴.

Przyjmując określenie „akcent logiczny”, opieram się na przesłankach praktycznych. W polskich źródłach brak precyzyjnego rozgraniczenia między terminami „akcent logiczny” i „akcent zdaniowy”. Wspomina o tym M. Dłuska w pracy *Prozodia języka polskiego*⁵.

Tymczasem w radzieckiej literaturze przyjmuje się ogólnie termin „akcent logiczny” (логическое ударение)⁶. Podobnie jak intonacja w dialogu, określa on intencje, jakie towarzyszą przekazywaniu danych treści.

Ponieważ (niezależnie od wspomnianych różnic) podstawowe konstrukcje intonacyjne tekstów narracyjnych są tożsame z analogicznymi konstrukcjami w dialogu⁷, można przypuszczać, że nauczanie intonacji dialogu sprzyja przenoszeniu pewnych nawyków na czytane teksty narracyjne. Powyższe stwierdzenie wzmacnia pozycję intonacji rosyjskiej pojmowanej jako umiejętność, którą należy realizować w warunkach dydaktycznych polskiej szkoły.

ROLA INTONACJI W NAUCZANIU ŻYWEGO JĘZYKA

Na temat roli intonacji w nauczaniu żywego języka wypowiada się szereg znanych autorów. Radzieckie publikacje językoznawcze i metodyczne z tej dziedziny pochodzą w większości z okresu ostatniego dziesięciolecia. Należałoby wymienić niektóre publikacje i związane z nimi nazwiska. Są to J. A. Bryzgunowa⁸, Ł. Ł. Babałowa⁹, W. M. Dieribas¹⁰, G. A. Pankrac¹¹,

⁴ W. Gałęcki, *Metodyka nauczania języka rosyjskiego*. PZWS, Warszawa 1965, s. 165.

⁵ M. Dłuska, *Prozodia języka polskiego*. Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1947, s. 42.

⁶ Zob. Achmanowa, op. cit., Bryzgunowa, op. cit.

⁷ Oczywiście konstrukcje te występują w innych konfiguracjach.

⁸ J. A. Bryzgunowa, *Intonacyja i smysl przedłożenija*, „Russkij jazyk za rubieżom”, 1967, nr 1; J. A. Bryzgunowa, *Praktičeskaja fonietika i intonacyja russkogo jazyka*. MGU, Moskwa 1963; J. A. Bryzgunowa-Popowa, *Osnownyje woprosy intonacyi pri izuczenii russkogo jazyka inostrancami* [w:] *Priepodawanije russkogo jazyka studentam-inostrancam*. „Wysszaja Szkoła”, Moskwa 1965.

⁹ Ł. Ł. Babałowa, *Rabota nad proiznoszeniem* [w:] *Priepodawanije russkogo jazyka studentam-inostrancam*. „Wysszaja Szkoła”, Moskwa 1965.

¹⁰ W. M. Dieribas, *Woprosno-otwietnyj mietod razwitija ustnoj rieczii na naczalnom etapie obuczenija* [w:] *Iz opyta priepodawanija russkogo jazyka nierusskim*. Moskwa 1961.

¹¹ G. A. Pankrac, *Ob intonacyi i jejo osnownych komponentach*. Ałma-Ata 1959.

T. G. Winokur¹² i inni. Wyrazem zainteresowania tym problemem są liczne wypowiedzi dydaktyków i językoznawców na Konferencji Międzynarodowej Organizacji Wykładowców Języka Rosyjskiego i Literatury, która odbyła się w roku 1969¹³.

Mówiąc o roli intonacji w procesie dydaktycznym warto szczególnie sprecyzować jej znaczenie w komunikacji ustnej. Otóż cała złożoność, subtelność i różnorodność uczuć, przeżyć wewnętrznych, dążeń i nastrojów znajduje swój zewnętrzny wyraz w intonacji, którą można określić jako funkcję ekspresywną mowy. Zatem intonacja jest jednym ze środków (często jedynym) wyrażenia modalności¹⁴. Kształtując melodię wypowiedzi, jest stale działającym czynnikiem ekspresyjno-impresyjnym. Dzięki temu formalnie ten sam wyraz lub grupa wyrazów może mieć różne znaczenie, wyrażać różny aspekt uczuciowy¹⁵. Warto przypomnieć również, że intonacja uczestniczy w ukonstytuowaniu frazy jako podstawowej jednostki ustnego powiadomienia językowego i w kształtowaniu syntagm we frazie. Intonacja często spełnia rolę jedynego sposobu klasyfikacji zdań-wypowiedzi jako orzekających lub pytajnych¹⁶.

Jeszcze jeden aspekt znaczenia intonacji można wyodrębnić konfrontując powyższe uwagi z podstawowymi treściami nauczania języka rosyjskiego jako obcego. Wyznacznikiem tych treści powinien być system języka, czyli zespół norm, które obowiązują użytkowników języka jako ogólnie przyjęte. Stąd wynika pośredni wniosek o potrzebę nawykowego przyswajania podstawowych konstrukcji intonacyjnych jako istotnego elementu systemu języka. Na porządkującą rolę intonacji jako czynnika, który określa pola semantyczne wypowiedzi, zwracają również uwagę psychologowie współcześni¹⁷.

Stwierdzona w literaturze zgodność sądów, zarówno odnośnie rozumie-

¹² T. G. Winokur, *O niektórych syntaksycznych osobiennostiach dialogicznej rzeczy w so-wremiennom russkom jazykie*. Moskwa 1953, s. 5 i nast.

¹³ Należy tu wymienić nazwiska i publikacje autorów, których wypowiedzi zostały odnotowane w formie tez: I. Bałog, *Muzykalnyj analiz intonacyonnych konstrukcyj pri obuczenii russkoj intonacyi*; A. Bałajan, *Lingwisticeskije problemy postrojenija uczebnych dialogow*; J. Lebie-diewa, *Obuczenije proiznoszeniju kak obuczenije żywoj russkoj rieczii*. M. Mirecki, *Psicholingwisticeskije woprosy obuczenija russkomu proiznoszeniju polskich uczaszczichsia* [w:] *Mieżdunarodnaja konfieriencyja russkogo jazyka i literatury. Aktualnyje woprosy priepodawanija russkogo jazyka i literatury. Tiezisy dokładow i wystuplenij*. Moskwa 1969.

¹⁴ „Modalność (...) stanowi to, czy mówiący afirmuje treść wypowiedzenia, czy o nią pyta, jej pragnie, czy rozkazuje”. (T. Milewski, op. cit., s. 40).

¹⁵ Warto przypomnieć stwierdzenie T. Milewskiego: „Wyrazy bez intonacji są abstrakcyjnymi symbolami klas zjawisk, gdy jednak otrzymają intonację wyrażającą, że mówiący wiąże je z konkretnymi zjawiskami, wobec których zajmuje pewną postawę modalną, staje się ono wypowiedzeniem”. (T. Milewski, op. cit., s. 40).

¹⁶ G. A. Pankrac, op. cit., s. 3.

¹⁷ Warto tu przypomnieć publikacje: W. A. Artiomow, *Psichologija obuczenija inostrannym jazykam*. Moskwa 1966, s. 247; N. I. Żynkin, *Wopros i woprositielnoje przedłożenije*. „Woprosy jazykoznanija” 1955, nr 3, s. 532.

nia definicji, jak i rozumienia roli intonacji w procesie dydaktycznym, pozwala przyjąć i adaptować prezentowane wyżej sądy dla potrzeb nauczania języka rosyjskiego w polskiej szkole.

WŁAŚCIWOŚCI INTONACJI DIALOGU ROSYJSKIEGO

Dialog jako podstawowa forma wypowiedzi ustnych jest bardzo różnorodny pod względem strukturalnym oraz intonacyjnym. Wynika to z jego wielorakiej funkcji w przebiegu komunikacji ustnej. W dialogu wyraża się przecież cała różnorodność uczuć i stanów emocjonalnych. Intonacja jest tu (obok składni i leksyki) podstawowym środkiem określania odcieni emocjonalno-semantycznych.

W świetle powyższych stwierdzeń zrozumiałe jest, że w warunkach szkolnych dialog stanowi najważniejszy materiał służący kształtowaniu poprawnej wymowy, rytmu oraz intonacji wypowiedzi. Na sens tych uwarunkowań zwraca uwagę psychologia współczesna, przypominając, że przez dialog wymowa staje się bardziej naturalna, leksyka nabiera konkretnego znaczenia, a budowa składniowa w sposób naturalny łączy się z intonacją.

W dialogu występują w zasadzie (z różną częstotliwością) wszystkie podstawowe konstrukcje intonacyjne znane językowi rosyjskiemu¹⁸. Najczęściej jednak słyszymy intonację pytajną. Częstotliwość występowania w dialogu konstrukcji pytajnych oraz specyfika rysunku intonacyjnego tych wypowiedzi (inna niż w języku polskim), skłania do tego, by uwzględnić je w szerokim zakresie w procesie dydaktycznym realizującym nauczanie języka rosyjskiego¹⁹. Specyfika rysunku intonacyjnego polega tu w określonych wypadkach na wysokiej artykulacji novum wypowiedzi (ros.: предикат вопроса).

Rodzaje zdań pytajnych są ponadto determinantą typów dialogu w języku rosyjskim. Należy to potraktować jako jeszcze jeden argument uzasadniający ich miejsce i znaczenie w procesie nauczania języka w formie dialogu sytuacyjnego. Spostrzeżenie to jest zgodne z treścią podstawowych publikacji na ten temat. J. Bryzgunowa rozróżnia typy dialogu rosyjskiego, przyjmując jako wyznacznik zdania pytajne²⁰.

¹⁸ N. I. Żynkin, *Wopros i woprositielnoje przedłożenje*. „Woprosy jazykoznanija” 1955 nr 3, s. 532.

¹⁹ Na problem ten zwraca uwagę między innymi Czistiakowa, pisząc: „Właściwości intonacyjne, jako najbardziej istotne dla języka dźwiękowego, powinny być uwzględniane przy objaśnianiu zdań pytajnych uczniom nierosyjskim, jeśli chcemy ich nauczyć żywego języka potocznego”. (W. Ł. Czistiakowa, *Mietodika izuczenija woprositielnogo przedłożenija [w:] Iz opyta priepodawanija russkogo jazyka nierusskim*, Moskwa 1963, s. 66.

²⁰ J. A. Bryzgunowa, *Prakticzeskaja fonietika i intonacija russkogo jazyka*. MGU 1963, s. 6 i nast.

Dialogi takie składają się z następujących par replik.

1. Zdanie pytajne z partykułą pytajną i odpowiedź;

— Где сидит Вова?²

— Вова сидит за партой.¹

2. Pytanie z pominięciem partykuły pytajnej i odpowiedź:

— Мама дома?³

— Да, дома; albo: — Да.^{1 1 1}

3. Zdanie pytajne niezupełne ze spójnikiem „а”:

— Ты знаешь русский язык?³

— Знаю.¹

— А английский?⁴

— Не очень.²

Powyższe przykłady ilustrują kolejno pierwszy, drugi i trzeci typ dialogu rosyjskiego.

TYPY KONSTRUKCJI INTONACYJNYCH

Dzięki powyższym przykładom łatwo się zorientować, że podstawę dialogu stanowi kilka konstrukcji intonacyjnych. W radzieckiej literaturze językoznawczej i metodycznej określa się je symbolem IK (интонационная конструкция).

Wyodrębnieniu takich konstrukcji sprzyja istnienie pewnych cech wspólnych o charakterze porządkującym, które omówię poniżej.

We wszystkich konstrukcjach intonacyjnych, podobnie jak w słowie można wyróżnić część przedakcentową, akcentowaną i poakcentową. Element akcentowany składa się z jednej sylaby i stanowi centrum IK. Pozostałe elementy mogą się składać z jednej lub kilku sylab, które wymawiamy łącznie:

Вы были в Москве?³

Кто был в Москве?²

Он ушёл.¹

А вы?⁴

Centrum IK może przemieszczać się, co powoduje zmianę lub uściślenie sensu wypowiedzi:

— Вы были в Москве? — Да, был.^{3 1 1}

— Вы были в Москве? — Да, я.^{3 1 1}

— Вы были в Москве? — Да, в Москве.

Ze względu na określone wyżej właściwości, IK jest podstawowym środkiem rozróżniania odcieni semantycznych, a często i znaczeń słyszanych wypowiedzi. Zawartość leksykalno-semantyczna może być dzięki temu wykorzystywana w wypowiedziach różnego typu.

Po ogólnym omówieniu istotnych cech konstrukcji intonacyjnych potrzebne jest dokonanie szczegółowej analizy właściwości poszczególnych zestrojów.

IK-1 to konstrukcja charakterystyczna dla zdań orzekających. Centrum tej konstrukcji przesuwają się zawsze na wyraz, który zawiera element informacji. Na przykład:

— Мой брат уехал отдыхать. В лагерь.
— И я скоро уеду.
— Учебный год кончился.

Najbardziej rozpowszechnionym sposobem wyrażania pytania w zdaniach z partykułą pytajną jest IK-2:

— Сколько тебе лет?
— Который час?
— Сколько лет твоей младшей подруге?

W wypowiedziach o charakterze wołacza, wykrzyknika czy żądania, wzniesienie tonu w sylabie akcentowej jest wyraźniejsze, co oznacza się graficznie symbolem IK-2a:

— Смотрите! Он опаздывает!
— Какая она красивая!

Istotne znaczenie dla poprawnej percepcji rosyjskiego języka dźwięków oraz dla posługiwania się nim w codziennej komunikacji, ma praktyczna znajomość IK-3. Formułowanie pytań bez partykuły pytajnej, przy pomocy samej intonacji, jest bardzo rozpowszechnione w języku rosyjskim. Oto kilka charakterystycznych przykładów:

— Это ваша сумка? — Моя.

albo:

— Эта ваша сумка? — Да, эта.

albo:

— Это ваша сумка? — Да, сумка.

Powyższe przykłady ilustrują znany fakt, że centrum konstrukcji intonacyjnej oznaczonej symbolem IK-3 jest równoznaczne z *novum*. Wyrażając *novum*, określa ono jednocześnie treść odpowiedzi.

Rozróżnianie słuchowe IK-1 i IK-3 pozwala zapobiec wielu nieporozumieniom, które wynikają z nieznamomości znaczeń określanych przez oba wymienione typy intonacji:

- Он живёт в Кракове. (oznajmienie);
 — Он живёт в Кракове? (pytanie),

W tym samym celu prezentuję porównanie IK-2, IK-3:

- Какая завтра будет погода?
 — Какая завтра будет погода? Думаю, что скверная.

Warto również uwzględnić w procesie nauczania typowe dla języka rosyjskiego sytuacje, w których wszystkie trzy omówione wyżej konstrukcje są leksykalnie i składniowo tożsame. Intonacja spełnia wówczas rolę wyróżnika semantycznego:

- Там опасно. Магазин закрыт. — Oznajmienie.
 — Там опасно! Магазин закрыт! — Oznajmienie emocjonalne.
 — Там опасно? Магазин закрыт? — Pytanie.

Kolejną konstrukcją intonacyjną przyjęto oznaczać symbolem IK-4. Wyraża ona pytanie w zdaniach niezupełnych z partykułą „a”²¹.

Niżej podaję przykłady ilustrujące typowe sytuacje życia codziennego, w których stosuje się w wypowiedziach IK-4:

- Я иду домой.
 — А ты? А Наташа?
 — На этой станции я не выхожу.
 — А на следующей?
 — Твоя книга? Я нашла её на подоконнике.
 — Да, моя.

Ale:

- Твоя тетрадь?
 — Пожалуйста.

²¹ Zakres stosowania tej konstrukcji omawia bardzo szczegółowo M. K. Rogowa. Ze względu na stosunkowo rzadkie występowanie konstrukcji w dialogu sytuacyjnym, w tym miejscu nie wydaje się celowa szczegółowa analiza IK-4. Zobacz: M. K. Rogowa, *Sfera upotrzebienia intonacji niepełnego woprositielnogo priedłożenija s sojzom „a”* [w:] *Rabota po fonietikie i intonacii pri obuczenii ruskomu jazyku inostrancew*. MGU, Moskwa 1967.

W wypowiedziach z wyrażeniem zaimkowym, stany zachwytu i inne stany pokrewne określa IK-5:

- Какой у неё голос!⁵
 — Как она поёт!⁵

Istotna funkcja praktycznego nauczania podstawowych konstrukcji intonacyjnych w polskiej szkole jest związana pośrednio z konkluzją Bryzgunowej: „Żeby zacząć mówić po rosyjsku trzeba znać trzy podstawowe typy dialogu”²². Dobrą ilustracją stopnia rozpowszechnienia w potocznym języku rosyjskim omówionych wyżej konstrukcji intonacyjnych, a w związku z tym typów dialogu, jest „Razgowor po tielifonu”:

- Здравствуй, Оля! С тобой говорит Юра.^{2а 1}
 — Привет!^{2а}
 — Ты поедешь завтра в Ясную Поляну?³
 — Это в музей-усадьбу Толстого?³
 — Да.¹
 — Когда собираетесь ехать?²
 — В восемь часов утра.¹
 — Когда?!³
 — В восемь часов утра. Почему ты переспрашиваешь? Ты что? Плохо меня слышишь?^{1 2 2 3}
 — Да, здесь шумят! Где вы собираетесь?^{2а 2}
 — У почтамта.¹
 — Где?³
 — У почтамта. Понятно?^{1 3}
 — Да, понятно. Теперь тихо и всё хорошо слышно.^{1 1 3 1}
 — Так ты едешь или нет?^{3 1}
 — Еду. А долго длится эта экскурсия? Мы успеем вернуться к семи вечера?^{1 3 2}
 — Думаю, что нет.¹
 — А к девяти?⁴
 — Думаю, что вернёмся к одиннадцати. Так что откладывай все свои дела.^{1 1}
 — Значит, до завтра?³
 — До завтра.¹

²² Bryzgunowa, op. cit., s. 45.

Można łatwo zauważyć, że na powyższy dialog składają się typy intonacji IK-1, IK-2, IK-3, charakterystyczne dla języka dialogu. Rzadziej znajduje zastosowanie IK-4, które, jak wiadomo, wraz z IK-1 tworzy trzeci typ dialogu rosyjskiego²³.

W literaturze źródłowej mówi się ponadto o zdaniach pytajnych z wylczeniem, ze spójnikiem или oraz specjalnie akcentowanymi intonacyjnie określeniami, dopełniaczami, okolicznikami, które uściślają semantykę wypowiedzi. Autorzy publikacji językoznawczych rejestrują ponadto intonację powtórzeń w zdaniach pytajnych oraz intonację złożonych zdań pytajnych z akcentem żądania²⁴. Te szczegółowe zagadnienia nie łączą się jednak bezpośrednio z tematem niniejszych rozważań.

ZAGADNIENIE NAUCZANIA INTONACJI ROSYJSKIEJ NIE-ROSJAN

Nietrudno skonstatować powszechne i udokumentowane wynikami badań przekonanie o podstawowej roli intonacji w nauczaniu języka potocznego. Skłoniło to dydaktyków i językoznawców radzieckich do dalszych poszukiwań. Ich celem stało się ustalenie zasad oraz podstaw metodologii nauczania intonacji dla uczących się języka rosyjskiego jako obcego²⁵. Zwraca się uwagę na kolejność działań dydaktycznych w omawianym procesie²⁶.

Pewne ważne konstatacje związane z omawianymi problemami są rezultatem badań prowadzonych przez grupę językoznawców i dydaktyków pod kierunkiem Bryzgunowej²⁷.

Szczególnie interesujące są wyniki badań nad wpływami interferencyj-

²³ O typach dialogu była szczegółowo mowa na ss. 4 i 5 niniejszego artykułu.

²⁴ Wymienione kwestie analizuje przede wszystkim Bryzgunowa w wielokrotnie tu cytowanych publikacjach. Ponadto mówi się o nich w pracy: *Rabota po fonietike i intonacyi pri obuczenii russkomu jazyku inostrancew*. Pod red. J. A. Bryzgunowej. MGU 1967.

²⁵ Najistotniejsze osiągnięcia w tej dziedzinie posiada Bryzgunowa, która swoją wiedzę i rozważania teoretyczne łączy z działalnością praktyczną. Pracuje ona ze studentami-obcokrajowcami prowadząc na Uniwersytecie Moskiewskim wykład monograficzny o intonacji i typach dialogu oraz zajęcia praktyczne z tego zakresu.

²⁶ Ustalenia w tej mierze znajdujemy głównie w pracy Bryzgunowej: *Zwuki i intonacyja russkoj rieczii*. Moskwa 1969.

²⁷ Są to współautorzy pracy zbiorowej: *Praktičeskaja fonietika i intonacyja russkogo jazyka*, o której wspominałam wyżej. Tu nieodzowna jest prezentacja tematów niektórych artykułów (za podstawę wyboru przyjmuję kryterium przydatności do realizacji celów nauczania w polskiej szkole): O. P. Baszyłowa, *Uczot stiepieni trudnosti woprositielnoj intonacyi pri rabotie nad tekstami naczalnogo pierioda obuczenija*; E. K. Mikaeljan, *Formy swiazi intonacyi s razwitijem rieczii (na materiale woprositielnych priedloženij)*; M. M. Pawłowa, *Uczot stiepieni trudnosti intonacyi powiestwowatielnych priedloženij na naczalnom etapie obuczenija*; T. W. Sorokina, *Sintagmaticzeskoje czenienije i wosprijatije rieczii na sluch*; E. I. Rozanowa, *O niekotorych prijomach awtomatizacyi proiznoszenija zwukow pri rabotie nad słowom i intonacyjej*; S. E. Oze, *Intonacyja i poriadok słow w otwietnom priedloženii*.

nymi w zakresie intonacji, działającymi przy nauczaniu języka rosyjskiego jako obcego²⁸.

Niektóre spostrzeżenia z tego zakresu są aktualne również w odniesieniu do uczniów szkół polskich. Należy tu zaobserwowana u nas silna tendencja do rozłącznej artykulacji poszczególnych wyrazów w zdaniu i stosowanie polskiej intonacji w rosyjskich zdaniach pytajnych bez partykuły pytajnej. Szczegółowiej będzie o tym mowa w następnym paragrafie.

Inne istotne spostrzeżenia zawiera artykuł S. E. Oze. Autor twierdzi, że charakter odpowiedzi w języku potocznym jest określany tylko przez intonację²⁹. To oparte na badaniach stwierdzenie skłania do wniosku, że w celu utrwalenia owego typowego dla dialogu zjawiska niezbędne są ćwiczenia wdrażające do użycia właściwej intonacji w zdaniach-odpowiedziach.

Obserwacje naukowe potwierdzają hipotezę, że opanowanie rosyjskiej intonacji przez nie-Rosjan jest związane ze sposobem wymawiania oraz ze zrozumieniem podstawowych znaczeń języka dźwięków.

Tak więc zainteresowanie problemem roli intonacji w procesie nauczania obcokrajowców rosyjskiego języka potocznego jest związane z badaniami prowadzonymi w ostatnim dziesięcioleciu. Mimo braku opracowań monograficznych można stwierdzić, że najbardziej wszechstronne opinie zawierają prace Bryzgunowej. Na podstawie ustaleń sformułowanych przez wspomnianą autorkę oraz w związku z innymi badaniami, o których mówi się powyżej, można sformułować pewne wnioski istotne ze względu na przebieg procesu dydaktycznego w polskiej szkole oraz ze względu na miejsce intonacji w systemie ćwiczeń percepcyjnych i ćwiczeń w mówieniu.

Ponieważ inne interesujące spostrzeżenia wynikają z analizy porównawczej zasadniczych elementów intonacji w obu językach, zajmę się z kolei wyodrębnieniem pewnych istotnych różnic w tym zakresie. Uzyskane tą drogą informacje, wraz z wyżej wspomnianymi, stanowią zespół czynników, które trzeba uwzględnić w procesie dydaktycznym zmierzającym do nauczania języka potocznego.

NIKTÓRE RÓŻNICE MIĘDZY INTONACJĄ W JĘZYKU POLSKIM I W JĘZYKU ROSYJSKIM

Badania intonacji języka polskiego mają charakter fragmentaryczny. Na podstawie lektury treści odpowiednich publikacji polskich i radzieckich można jednak stwierdzić, że zasadnicze różnice między intonacją w obu językach wynikają z istoty akcentu w języku polskim i w języku rosyjskim. Odrębna struktura akustyczna samogłosek w sylabach akcentowanych i nie-

²⁸ Rozanowa, op. cit., s. 75.

²⁹ Oze, op. cit., s. 47.

akcentowanych jest prawie niedostrzegalna w paraksytonicznym języku polskim. Natomiast w języku rosyjskim różnice między samogłoskami wymawianymi w sylabach akcentowanych i samogłoskami w sylabach nie akcentowanych, są bardzo duże³⁰.

Drugim czynnikiem decydującym o istotnych różnicach między intonacją obu języków jest ruchomość akcentu, który w języku rosyjskim nie jest związany z żadną sylabą. Dlatego typy struktur rytmicznych są w obu językach różne. Wpływa na to różny rytm wypowiedzi, bowiem o rytmie decyduje „rozłożenie akcentów w konstrukcjach intonacyjnych”³¹.

Inny zespół różnic wynika z faktu, że w języku polskim intonacja jest słabsza i stanowi jeden z czynników wskazujących na pytajny czy oznajmujący charakter wypowiedzi. Tymczasem wiadomo, że w języku rosyjskim intonacja jest częstokroć jedynym czynnikiem określającym sens wypowiedzenia nie tylko w granicach: zdanie pytajne — zdanie oznajmujące.

Zatem w języku polskim intonacja jest o wiele rzadziej czynnikiem decydującym o zakresie i zabarwieniu semantycznym wypowiedzi. Stąd mniejsza ilość zdaniowych konstrukcji intonacyjnych i brak wariantów tych konstrukcji³².

Przechodząc do bardziej szczegółowej analizy zespołu różnic trzeba stwierdzić, że przebieg melodii frazy-oznajmienia jest w obu językach podobny z tym zastrzeżeniem, że w języku rosyjskim silniej zaznacza się intonacja opadająca. Bardziej zasadnicze różnice zarysowują się w zakresie zdania pytajnego z podmiotem psychicznym³³. Intonacja takich zdań w języku polskim jest dwudzielna, przy czym w drugiej części ton gwałtownie się podnosi. Ponadto na plan pierwszy wybija się ostatni wyraz wypowiedzenia, co ma na celu skoncentrowanie na nim uwagi. Wymienione prawidłowości nie są znane językowi rosyjskiemu.

W celu plastycznej prezentacji omówionych wyżej różnic cytuję przykłady zdań polskich, podając poniżej ich tłumaczenie na język rosyjski. Zaznaczony w obu wypadkach rysunek intonacyjny wskazuje na duże różnice w przebiegu melodii³⁴.

³⁰ Wspomina o tej różnicy B. Wierzchowska w pracy: *Wymowa polska*, PZWS, Warszawa 1965, s. 158.

³¹ B. Wierzchowska, op. cit., s. 158.

³² W polskich źródłach określa się je terminem „zmiana melodii”. W języku polskim różniamy trzy zasadnicze typy przebiegu melodii: „Przy końcu zdania oznajmującego melodia opada, zaś przy końcu zdania pytajnego melodia się wznosi. Melodia się także nieco wznosi przy końcu takiego członu wypowiedzi, po którym następuje jeszcze dalszy jej ciąg. Spadek melodii na końcu zdania nosi nazwę kadencji, wzniesienie przed następnym członem — antykadencji” (B. Wierzchowska, op. cit., s. 159).

³³ Tego określenia używa między innymi M. Dłuska w pracy: *Prozodia języka polskiego*, Kraków 1947.

³⁴ Przykłady w języku polskim pochodzą z cytowanej wyżej publikacji M. Dłuskiej.

— Stefan zabrał kapelusz Jana? — Czy Stefan?

— Czy Stefan zabrał kapelusz Jana?

— Czy zabrał?

— Stefan zabrał kapelusz Jana?

— Czy zabrał kapelusz?

³
— Степан взял шляпу Яна? — Да, Степан.

³
— Степан взял шляпу Яна? — Да, взял.

³
— Степан взял шляпу Яна? — Да, шляпу.

³
— Степан взял шляпу Яна? — Да, Яна ³⁵.

W rosyjskich odpowiednikach prezentowanych zdań polskich jako podmiot psychiczny występuje zawsze IK-3. W każdym wypadku, w przeciwieństwie do przebiegu melodii w języku polskim, po kulminacji następuje intonacja opadająca. Natomiast w języku polskim na plan pierwszy wybija się ostatni wyraz wypowiedzi, co znajduje odbicie w tym, że najwyższe tony wypuklają wyraz końcowy, koncentrując na nim uwagę.

Skompletowanie pełnego inwentarza różnic intonacyjnych nie jest możliwe ze względu na brak monograficznych opracowań, przede wszystkim z zakresu intonacji w języku polskim, która nie doczekała się jeszcze gruntownego opracowania eksperymentalnego ³⁶.

Dokonałam rejestracji tych zasadniczych różnic, które trzeba respektować w procesie nauczania języka rosyjskiego w polskiej szkole ze względu na silne wpływy interferencyjne.

Na postawie ustaleń zawartych w powyższych rozważaniach można sformułować kilka uwag podsumowujących, które dotyczą roli intonacji w języku rosyjskim. Ułatwi to organizację procesu dydaktycznego z preferencją dla ćwiczeń kształtujących sprawności niezbędne do posługiwania się dialogiem.

Otóż można przyjąć, że właściwości intonacyjne dialogu rosyjskiego powinny stanowić podstawę dla ćwiczeń percepcyjnych, przygotowujących do stosowania dialogu w codziennej komunikacji językowej. Bowiem właściwy

³⁵ W celu zapewnienia większej przejrzystości porównań, zachowuję również dla zdań rosyjskich schematy intonacyjne M. Dłuskiej.

³⁶ M. Dłuska, op. cit., s. 38.

rysunek intonacyjny wypowiedzi osiąga się wyłącznie poprzez intonację oraz wielką ilość ćwiczeń kontrastywnych³⁷. Zatem przy nauce mówienia trzeba skupić uwagę na intonacji dialogu, ponieważ głównym zadaniem nauczania w zakresie mowy jest zdobycie techniki porozumienia się przy jego pomocy.

W związku z wpływami interferencyjnymi szczególną uwagę i maksymalną ilość ćwiczeń trzeba poświęcić tym konstrukcjom, które opierają się na opozycjach kategoryalnych nieznanymi systemowi języka polskiego. Należy tu głównie konstrukcja IK-3, przede wszystkim jako element określający podmiot psychiczny w zdaniu.

Ponadto ze względu na istotną rolę intonacji w kształtowaniu akcentu logicznego, wydaje się słuszne skoncentrowanie uwagi na transpozycji właściwych nawyków intonacyjnych z języka dźwiękowego na tekst narracyjny pisany. Taki kierunek oddziaływań dydaktycznych znacznie ułatwia osiągnięcie poziomu czytania, które w dydaktyce określa się jako logiczno-estetyczne³⁸. Stosowanie właściwej intonacji w tym zakresie pozwala skoncentrować uwagę na głównym członie wypowiedzi. W ten sposób kształtuje się warunki potrzebne do zachowania właściwego rytmu i pauz logicznych oraz przeciwdziałania się rozłącznej artykulacji poszczególnych wyrazów w zdaniu³⁹.

Za wyznacznik kolejności w nauczaniu poszczególnych konstrukcji intonacyjnych, należy również przyjąć wpływy wynikające z oddziaływania transferu ujemnego języka polskiego. Zatem trzeba uwrażliwić uczniów na takie właściwości intonacyjne, które, po pierwsze, posiadają istotne znaczenie ze względu na potrzeby komunikacji językowej, po drugie — różnią się od obserwowanych w języku polskim. Przewaga w dialogu zdań pytajnych, które są podstawą określenia typów dialogu, skłania do organizacji procesu dydaktycznego z przesunięciem akcentów na intonację zdań pytajnych.

Niewątpliwie pracę nad intonacją trzeba ściśle koordynować z planowym opracowaniem struktur leksykalno-składniowych dialogu. Taką organizację procesu dydaktycznego ułatwia fakt, że poszczególne konstrukcje intonacyjne są jednym z głównych elementów konstytutywnych wypowiedzi dialogowych.

Emocjonalno-modalny ładunek intonacji sprawia, że musi być ona opanowywana w możliwie realnych sytuacjach, co w warunkach szkolnych osiągamy tworząc sztuczne środowisko językowe⁴⁰.

³⁷ Pod terminem „ćwiczenia kontrastywne” rozumie się tu ćwiczenia w mówieniu, w których dokonujemy porównań, opozycyjnych struktur leksykalnych języka rosyjskiego i języka polskiego.

³⁸ Zob. W. Gałęcki, *Metodyka nauczania języka polskiego*, s. 165.

³⁹ Taka artykulacja jest sprzeczna z istotą języka rosyjskiego. Wynika ona z silnych wpływów interferencyjnych języka polskiego.

⁴⁰ Zob. J. Korzeniewska, op. cit., s. 216—217.

Treść powyższych uwag wskazuje na wyraźny związek między strukturami intonacyjnymi oraz leksykalno-składniowymi dialogu. Słuszne wydaje się, aby powyższe struktury wprowadzać w procesie ćwiczeń percepcyjnych oraz ćwiczeń sytuacyjnych, kształtując w ten sposób nawyki niezbędne przy posługiwaniu się dialogiem.

Trzeba podkreślić, że w związku z tak rozumianą treścią procesu dydaktycznego, element krytyczno-opisowy może zająć jedynie skromne miejsce w nauce wymowy i mówienia. Są to krótkie uwagi wspomagające kształtowanie się nawyków.

Powyższe sformułowania stały się jednym z wyznaczników formy oraz treści spójnego systemu ćwiczeń, który legł u podstaw eksperymentu przeprowadzonego na poziomie klasy piątej szkoły podstawowej.

Eksperyment służył zweryfikowaniu hipotezy, w której założyłam konieczność nauczania intonacji jako czynnika określającego dialog. Formułując tak hipotezę jednocześnie zakładałam, iż osiągnięcie wymienionego celu jest możliwe pod warunkiem systematycznej działalności dydaktycznej opartej na doborze właściwych metod.

Takie sformułowanie hipotezy zakładało konieczność uzyskania odpowiedzi na następujące pytania szczegółowe: Jak znajomość intonacji zwiększa rolę percepcji słuchowej w procesie mówienia? W jakim tempie uczniowie zdolni są przyswoić poszczególne konstrukcje intonacyjne? W jakim stopniu znajomość intonacji wpływa na zachowywanie akcentu logicznego w tekstach wygłaszanych z pamięci? Jak znajomość intonacji wpływa na zwiększenie umiejętności czytania świadomie logicznego? Czy i w jakim stopniu znajomość intonacji wpływa na tempo prowadzenia dialogu i czytania? Czy i na ile znajomość konstrukcji intonacyjnych wpływa na umiejętności w zakresie posługiwania się językiem potocznym?

W ramach rocznego eksperymentu w klasach piątych dokonywałam weryfikacji hipotezy zakładającej wielostronny wpływ intonacji na zwiększenie umiejętności uczniów w zakresie operowania dialogiem. Przed podjęciem pracy w klasie eksperymentalnej należało opracować specjalny system ćwiczeń, który stanowił w tych warunkach podstawową metodę badawczą. Ćwiczenia te nazwano umownie „intonacyjnymi”, co nie powinno sugerować, że celem ćwiczeń było tylko nauczanie intonacji. Zgodnie z założeniami hipotetycznymi były to ćwiczenia percepcyjne, kształtujące sprawność w posługiwaniu się trzema typami dialogu rosyjskiego w codziennej komunikacji językowej.

Rodzaj oraz ilość ćwiczeń i kolejność ich stosowania pozostają w bezpośrednim związku z dwoma czynnikami. Są to:

Stopień rozpowszechnienia danej konstrukcji w języku potocznym i intensywność wpływów interferencyjnych języka polskiego, jakie obserwuje się w danym zakresie.

Ze względu na wąskie ramy konstrukcyjne niniejszej publikacji nie sposób omawiać tu przebieg eksperymentu oraz badanie wyników przeprowadzane po każdym założonym etapie oraz po zakończeniu eksperymentu. Niemniej trzeba stwierdzić, iż wyniki końcowych badań porównawczych wskazują na wyraźne preferencje klasy eksperymentalnej w zakresie posługiwania się żywym językiem. Opracowano takie formy badań, które dostarczyły informacji, w jakim stopniu znajomość intonacji wpływa na zrozumienie wypowiedzi oraz na możliwości uczestnictwa w dialogu.

Umiejętnościami, które mogły być zbadane w różnych przeciw zespołach uczniów klasy eksperymentalnej i kontrolnej są:

- formułowanie pytań o różnym znaczeniu w oparciu o znajomość intonacji,
- rozumienie wypowiedzi pytajnych warunkujące prawidłową odpowiedź,
- znajomość intonacji jako warunek czytania świadomie logicznego,
- wygłaszanie tekstu z pamięci oparte na pełnym zrozumieniu jego treści,
- prowadzenie dialogu na określony temat.

Wymienione umiejętności mają z jednej strony charakter uniwersalny, to znaczy w poważnej mierze niezależny od stosowanych metod, z drugiej zaś strony stopień ich opanowania świadczy o możliwościach współuczestnictwa w dialogu. Tak więc przebadanie tych kwestii pozwoliło zweryfikować założenie hipotetyczne.

Sumując należałoby powiedzieć, że znajomość intonacji wyraźnie zwiększa możliwości percepcyjne uczniów oraz ich możliwości w zakresie prowadzenia rozmów na tematy z życia codziennego, a zatem ułatwia realizację podstawowych celów nauczania języka rosyjskiego formułowanych przez program dla szkoły podstawowej.

Йоанна Корженевска

ИНТОНАЦИЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ СИТУАТИВНОМУ ДИАЛОГУ

Статья содержит сжатое обсуждение роли интонации в обучении живому языку. Далее автор перечисляет и анализирует свойства интонации русского диалога, принимая во внимание все известные типы интонационных конструкций.

С этим теоретическим вступлением тесно связана проблема обучения иностранцев русской диалогической речи. Так как статья касается обучения в польской школе, особое внимание обращается на некоторые (самые существенные) различия между интонацией в польском и в русском языках. В статье выдвигается также требование учитывать эти различия при организации учебного процесса в польской начальной школе.

Joanna Korzeniewska

INTONATION IN THE PROCESS OF TEACHING OF SITUATION DIALOGUE

The paper contains a short discussion of the role of intonation in the teaching of everyday language. Next the author deals with the characteristics of the intonation of Russian dialogue, taking into consideration all the known types of the intonational constructions.

This theoretical introduction has a bearing on the problem of teaching Russian intonation to non-Russian speakers. As the paper deals with the Polish-school reality, some (the most important) differences between Polish and Russian intonation are particularly brought to light. The author suggests that these differences should be taken into consideration in the organization of the didactic process in the Polish elementary school.